

MÜƏLLİMİN TƏHSİLDƏ ROLU: ƏNƏNƏVİ VƏ MÜASİR MÜSTƏVİDƏ

Açar sözlər: müəllimin rolu, ənənəvi müstəvidə müəllim, müasir müstəvidə müəllim

The role of the teacher in education: traditional and modern

Summary

The teacher prepares the learning process in such a way that, if possible, all students participate in it, and they manage the process themselves. Involving all students in the teaching process, arousing their interest in the lesson, building the lesson in accordance with their wishes and desires increases the teacher's sense of responsibility and he becomes an observer of the learning process. In traditional training, the requirements were not very wide, as the teacher gave more theoretical knowledge and the students listened. However, in active learning, the teacher must have a broader knowledge, use different resources, develop their competencies, and constantly learn. Only on the basis of such activity can a teacher guide students correctly. The teacher must learn different theories, approaches, methods in order to use them correctly in the learning process. Thus, we see that in traditional learning and active learning, the tasks, functions, and work of the teacher differ from each other. The requirements for the teaching profession are changing and updated in accordance with the requirements of each period. Therefore, the teacher must constantly improve himself.

Key words: *the role of the teacher, the teacher at the traditional level, the teacher at the modern level*

Sürətlə modernləşən respublikamızda təhsilin insan kapitalının inkişafı çağırışlarına cavab verməsi üçün yeni, daha səmərəli və təsirli addımların atılmasına ehtiyac yarandı. Həmin ehtiyacların ödənilməsi, ölkədə insan kapitalının davamlı inkişafı üçün şəraitin yaradılması, mövcud infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, müasir düşüncəyə, yeni təhsil-tərbiyə texnologiyasına, əxlaqi-mənəvi saflığa, yüksək peşə və ixtisas hazırlığına malik pedaqoji kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsi dövrün tələbinə çevrilmişdir. Akademik bacarığı, tədris təcrübəsi və peşəkarlıq səviyyəsi ilə fərqlənən keyfiyyətli müəllim kadrlarının hazırlanması müəllim peşəsinin nüfuzunun yüksəldilməsini tələb edir.

Bu tip peşə sahibinə aşağıdakı cəhətlər xasdır: 1) tərbiyə etmək, idarə etmək, rəhbərlik etmək, öyrətmək bacarığı; 2) başqasını dinləyə bilmək bacarığı; 3) geniş təfəkkür, ətraflı anlayış; 4) nitq və kommunikativ mədəniyyət; 5) ağılın ürəyi istiqamətləndirməsi, insanın xarakterini, davranışını, bacarığını görə bilmək, onun daxili aləmini modelləşdirməklə yanaşı, xüsusi, yaxud digərinin təcrübəsindən məlum olanı məcburən onun adına yazmamaq; 6) insana layihələndirici yanaşma bacarığı; 7) digərlərinin halına acıma bacarığı; 8) müşahidə etmək; 9) xalqına xidmət ideyalarının düzgünlüyünə dərin inam; 10) qeyri-standart vəziyyətlərin həlli; 11) özününizamlamanın yüksək səviyyəsi [4, s.28].

Müəllim peşəsinin seçiminin əksi üçün isə ünsiyyətçi olmamaq, insana yardım hissinin formalaşmaması, qeyri-standart anlarda vəziyyətə hakim ola bilməmə, dar dünyagörüşü, özünəqapalıqlıq və s. kimi keyfiyyətlər misal gətirilə bilər.

Müəllim peşəsinin funksiyaları bunlardır: diaqnostlaşdırma, proqnozlaşdırma, layihələndirici, informasiyavermə, təşkilətmə, qiymətləndirmə, nəzarətmə və korreksiya, analitik. Müəllimin yerinə yetirdiyi funksiyaların çoxluğu onun əməyinə bir çox ixtisasların komponentlərini daxil edir.

Müəllim şəxsiyyətinin başqa zəruri cəhətləri də vardır. Bu cəhətlər arasında ən əsas olan müəllimin mənəvi keyfiyyətləridir. Diqqətlik, qayğıkeşlik, təvazökarlıq, vicdanlılıq, obyektivlik kimi cəhətlər müəllimdə birləşməlidir. Müəllim yalnız bu keyfiyyətləri sevgiylə şagirdə təqdim etdikdə onlarda qarşılıqlı əməkdaşlıq hisləri formalaşır.

Müəllimin rolu ənənəvi müstəvidə. Ənənəvi təlim metodunda (buna ənənəvi təlim də deyilir) müəllim əsas sima olub yalnız şagirdlərə diktə edir, öyrədir. Müəllim komandirdir, yeganə təşəbbüskar şəxsdir, hakimdir ("daim haqlıdır"). Buna ənənəvi təlim prosesi deyilir ki, uzun illər belə təlim prosesi mövcud olmuş və bu gün də yeniliyə can ataraq yaşamaqdadır. Ənənəvi təlimdə müəllim hər zaman fəaldır, şagirdlər isə passiv mövqedədir. Müəllim dərsi izah edir, şagirdlər isə dinləyir. Ona görə də onların arasında əks əlaqə prosesi yoxdur. Şagird həmin prosesdə sadəcə bir obyektir. Müəllim ancaq sual-cavab prosesində, və ya yazılı nümunələrdə şagirdlərlə ünsiyyət qurur. Müəllim dərsin məqsədini özü seçir, şagirdlərin şəxsi maraqlarının nəzərə alınmır. Belə əks-əlaqə olmadan, şagirdlərin marağı nəzərə alınmadan həyata keçirilən metodlar gözlənilən nəticəni vermir. Ancaq biz ənənəvi təlim prosesinə sadəcə mənfi mövqedən yanaşa

bilmərik, onun müsbət cəhətləri də mövcuddur. Bu təlim növündə şagirdlərə mütəmadi olaraq, nəzəri biliklər ötürülür. Şagirdlərin ensiklopedik bilikləri genişlənir və daha çox məlumatlanırlar. Belə təlim prosesi təhsilənləri inkişaf etdirir. Lakin biz bunu inkişafetdirici təlim adlandıra bilmərik. Şagirdin bu növ fəaliyyəti produktiv deyil, reproduktivdir.

Reproduktiv təlim prosesi odur ki, şagird sadəcə yazır, hazır bilikləri qəbul edir, yadda saxlayır, əzbərləyir, tətbiq edir. Bu təlimin əsas məqsədi şagirdə bilik, bacarıq, vermiş formalaşdıraraq diqqət və yaddaş inkişaf etdirilsin.

Reproduktiv təlimin müsbət xüsusiyyətlərini görən müəllimlər düşünür ki, bu metod hər zaman yaşayacaq. Lakin bəzən elə hallar olur ki, təcrübəli müəllimlər şagirdlərin belə passiv fəaliyyətində də dərslərin məqsədini və mahiyyətini açıqlayaraq öz fənnini mükəmməl şəkildə tədris edib, onları inkişaf etdirməyi bacarırlar.

Təlimdə ənənəvi metodların aşağıdakı səciyyəvi cəhətləri vardır:

1. Bir qayda olaraq ənənəvi dərslərdə əsas diqqət şagirdlərdə bacarıqların formalaşmasına deyil, biliklərin mexaniki mənimsənilməsinə yönəldilir.

2. Ənənəvi təlimdə hazır informasiyanın çatdırılması ilə onun mənimsənilməsi üçün şərait yaradılması müəllimin başlıca funksiyasını təşkil edir.

3. Müəllimin şagirdlə rəftarında avtoritar, avtokratik iş üsulu, üslubu qabarıq şəkildə təzahür edir. Ənənəvi təlimdə hər bir dərslərin hazırlığının yoxlanılması, yeni materialın izahı və dərslərin möhkəmləndirilməsi mərhələləri ilə səciyyələnir [2, s. 633].

Ənənəvi təlimdə dərslərin prosesi müəllimlərin vacib hesab etdiyi mövzular üzərinə qurulur. Bu zaman isə şagirdlər dərslərin müddətində passiv mövqedə olur. Dərslərin belə tipdə keçirilməsi şagirdlərin dərslə marağını azaldır. Fənlər yalnız öz predmetlərinə uyğun olaraq tədris olunur. Buna görə də fənlər arasındakı inteqrasiya demək olar ki, həyata keçirilmir. Bu prosesi interpassiv proses deyilir.

Ənənəvi təhsildə təlim prosesi fəaliyyət kimi müstəqilliyin və yaxud məktəblinin tədris əməyinin zəif motivasiyası ilə xarakterizə olunur. Şagirdin təlim fəaliyyətinin tərkibində aşağıdakılar mövcuddur:

- Müstəqil məqsədə yönəlmənin yoxluğu, təlimin əsas məqsədini müəllim müəyyən edir;
- Fəaliyyətin planlaşdırılması kənardan aparılır, şagirdin arzusunun əksinə olaraq bu və ya digər şey ona məcburən yeridilir;
- Uşaq fəaliyyətinin nəticəsi və qiymətləndirilməsi onlar tərəfindən yox, müəllim yaxud digər yaşlılar tərəfindən aparılır [4, s.130]

Bununla yanaşı, ənənəvi təlimin bəzi imkanları da var. Belə ki, ənənəvi təlimdə müəllim daima şagirdlərə yeni bilikləri izah edir, məlumat verir, şərh edir. Şagirddən isə bu bilikləri əzbərləməyi və yadda saxlamağı tələb edir. Şagirdlər də öz növbəsində hazır bilikləri yadda saxlamaq üçün onu dəfələrlə təkrarlayırlar və çalışırlar ki, məsələlərin həllinə tətbiq etsinlər. Burada öyrədici fəaliyyət müəllimin fəallığı əsasında keçirilir. Təlimin bu xarakterinə görə isə onu reproduktiv (təkraredici) və ya izahedici-illustrativ adlandırırlar.

Tədris prosesi zamanı öyrədilən biliklər real həyata da tətbiq oluna bilməlidir. Ənənəvi təlimdə isə ən vacib şərt şagirdin biliyi tətbiq edə bilməsi yox, bilikləri yadda saxlamasıdır. Buna görə də dərslərdə öyrədilən məlumatlar ensiklopedik – nəzəri səciyyə daşıyır və real həyatın tələbatlarına uyğunlaşmır. Şagirdin fərdi xüsusiyyətləri, maraqları, bacarıqları, arzu və istəkləri nəzərə alınmır.

Bu tədris prosesinin nəticəsində şagirdlərin bilikləri hansı səviyyədə mənimsədiyini aşkara çıxarmaq olmur. Heç kim əmin ola bilməz ki, bütün şagirdlər bu bilikləri lazımi səviyyədə dərk edəcək.

Şagirdlərin bilikləri hazır şəkildə öyrənməsi yaradıcılıq qabiliyyətlərinə, təfəkkür, təxəyyülün inkişafına mane olur, idrak prosesini kütəşdirir. Şagirdlərdə tədqiqatçılıq, kəşfetmə kimi xüsusiyyətlər öz əksini tapmır. Onları biliyi hazır şəkildə mənimsəməyə alışdıqlarından təcrübə qazana bilmirlər.

Müəllim dərslərin materialını sözlə izah etdiyinə görə şagirdlər sadəcə bir müddət diqqətlərini cəmləyə bilirlər, daha sonra isə diqqətləri yayınır. Araşdırmalar göstərir ki, məktəb yaşlı uşaqların diqqətinin mərkəzləşməsi ortalama 10-15dəq müddət davam edə bilər. Nəzərə alsaq ki, dərslərin müddəti 45 dəqiqədir, şagirdin bu müddət ərzində diqqətini cəmləməsi mümkün deyildir.

Ənənəvi təlimdə biliklər yadda saxlamağa yönəldiyi üçün şagirdlərin yaddaşı həddən artıq yüklənir. Yaxşı yaddaşa malik şagirdlər məlumatı daha yaxşı yadda saxlasalar da, bu onların gələcək fəaliyyətində köməkçi rolunu oynaya bilmir. Çünki gələcək peşə fəaliyyətində əzbərcilik və dəqiq yaddaş deyil, biliklərin tətbiqi əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, ənənəvi təlim metodunda təlim prosesinin tələbləri ilə real peşə fəaliyyətinin tələbləri arasında boşluq müşayiət olunur.

Deməli, ənənəvi təlim zamanı şagirdlərin dərk etmə fəallığı passiv, reproduktiv xarakter daşıyır. Belə dərslərdə yalnız informasiyaların toplanmasına və yaddaşın məşq etdirilməsinə yönəlməmiş, həyatın real

tələbatlarından kənar olan təhsil şəraitində müasir dövrün şəxsiyyətinin, hərtərəfli inkişaf etmiş insanın formalaşdırılması çətinidir. Belə dərslərdə şablonçuluq, formalizm, əzbərcilik geniş yayılmış olur.

Müəllimin rolu müasir müstəvidə. Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra bütün sahələr, eləcə də təhsil qarşısında mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Təhsil sisteminin dəyişilməsi və yeniləşməsi məsələsi irəli sürülmüş, təhsilin ABŞ, Avropanın qabaqcıl ölkələrinin təhsil məkanına inteqrasiyası ön plana çəkilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: "İndi təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan təhsil sistemi dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşsın".

"Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda təhsil sisteminin dövlət təhsil standartlarına cavab verən inkişaf istiqamətləri və müasir tələblərə uyğun hədəfləri müəyyənləşdirilmiş, təhsil işçiləri qarşısında yeni məsul vəzifələr qoyulmuşdur. Ölkəmizin təhsil sistemi dünyanın ən qabaqcıl ölkələrinin təhsil prinsiplərindən istifadə etməklə təkmilləşdirilir, məzmun və struktur dəyişiklikləri aparılır, təhsilin bütün pillələri üzrə kurikulumların hazırlanması məsələlərinə baxılır.

Təhsilin bütün pillələrində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə müasir tələblərə uyğun təlimin nəticələrinin yaxşılaşdırılması probleminin həlli üçün müəllim şagirdin bilik səviyyəsinə görə yeni təlim metodlarından istifadə etməlidir.

Yeni metodların işlənilib hazırlanması təlimin yeniləşməsinə tələb edir, hansı ki, bu yeniləşmə şagirdin idrak səviyyəsinin dəyişilməsinə və təfəkkürünün inkişafına səbəb olur. Yeni pedaqoji yanaşmalar olmadığından bu nəzəriyyənin elementlərinin orta məktəbdə təlimi ənənəvi öyrənmə metodikasının yeniləşməsinə tələb edirdi, yəni törəmə və inteqral anlayışlarının təlimindəki nəticələrin yaxşılaşdırılması üçün yeni təlim metodlarının meydana gəlməsi tələb olunurdu.

Hazırda respublikamızda ali məktəblər sistemli dəyişiklər ərəfəsindədir: bu ali təhsil müəssisələrinin məzunlarının yüksək peşəkarlıq səviyyəsini, onlarda universal bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminin tam formalaşmasını, həmçinin müstəqil təcrübə fəaliyyəti və şəxsi məsuliyyət tələb edir.

N.Gəncəvi əsərlərində özünü dərk edənləri "əbədi yaşayanlar", dərk etməyənləri isə "bir qapıdan girib, o biri qapıdan çıxanlar" hesab edir. Alim şəxsiyyətin ictimai bacarıqlara, məntiqi və tənqidi təfəkkürə, problem həll etmək kimi yüksək idraki bacarıqlara malik olmasını vacib hesab edir və əsərində Fitnənin simasında göstərir ki, "insan məşq və vərdişlə möcüzələr yaradar, mühüm bacarıqlara malik ola bilər".

Ə.Marağayiyə görə, "əgər insan müəyyən biliklərə malikdir və onları tətbiq etmirsə, deməli, həmin insan ya "tətbiqi ağıldan" məhrumdur, ya da onun tətbiqi ağılı "kamil" deyil. İnsanın savadının yeganə sübutu onun praktik fəaliyyəti, davranış və hərəkətləridir. Tətbiqi elmsiz ümumi elm bəhərsizdir, ölüdür, faydasızdır". Bu və digər alimlərimizin fikirləri bu gün təlim prosesinə olan yeni yanaşmalarla üst-üstə düşür.

Fəal təlim metodunda ənəvi təlimdə sadaladığımız nöqsanlar, mənfi cəhətlər ardan qaldırılmağa, təhsil sahəsindəki boşluqlar doldurulmağa çalışılır. Bu metodda müəllim və şagird arasında qarşılıqlı əks-əlaqə, əməkdaşlıq, ünsiyyət mövcuddur. Artıq şagirdlər passiv olaraq dərsi yalnızca dinləmirlər. Onlar dərsin fəal iştirakçılarıdır. Ənənəvi təlim metodunda müəllim fəal, şagird passiv idisə, fəal təlim metodunda bunun əksinə olaraq, şagird daha fəal, müəllim isə passivdir. Şagird və müəllim birlikdə dərs prosesinin yaradıcısı, qurucusu hesab olunurlar.

Ənənəvi təlimdə dərs avtoritar, avtokrat üsulla aparılsa da, fəal dərs tipi demokratik, əməkdaşlıq prinsipləri üzərinə qurulub. Burada sadəcə müəllim şagirdə deyil, həmçinin, şagird də öz növbəsində müəllimə təsir göstərir. Müəllim sadəcə olaraq dərs öyrətmir, o həm də öyrənir. Fəal təlimdə qarşılıqlı dialoq, əməkdaşlıq hökm sürür.

Fəal təlimin prinsiplərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi
2. Fəal idraki prinsip
3. İnkişafetdirici təlim prinsipi
4. "Qabaqlayıcı təlim" prinsipi
5. Təlim-tərbiyənin çevikliyi prinsipi
6. Əməkdaşlıq prinsipi
7. Dioloji təlim prinsipi [2, s.635].

Fəal təlim metodu şagirdləri fəallaşdırmağa istiqamətlənmişdir. Müəllim şagirdlərə hazır biliklər verilmir, onlar bilikləri özləri əldə etməyə çalışır, tədqiqat aparırlar. Müəllim və şagird arasında ünsiyyət, münasibət daha da artır.

Fəal təlimdə müəllimin əsas vəzifəsi şagirdlərə köməkçi olmaqdan, onları yaradıcılığa, axtarışa sövq etməkdən, öyrəndiklərini həyatla əlaqələndirməkdən, öyrənməyi öyrətməkdən ibarətdir.

Fəal təlim bir çox təlim məqsədinə nail olmaq üçün güclü vasitədir. Didaktik aspektdən idrak fəaliyyətinin fəallaşdırılması, dünyagörüşünün artırılması, bilik, bacarıq, anlayışların təcrübədə tətbiqi,

ünsiyyətcillik, əməkdaşlıq kimi keyfiyyətlərin yaranmasında əvəzsiz rola malikdir. Bu zaman şagirdlər cəmiyyətə hazırlıqlı olur, peşə keyfiyyətlərinə yiyələnir, daha dərinlən düşünə bilir, mühakimə aparmağı bacarır, özünü daha yaxşı ifadə edir, multikulturalıq, tolerantlıq kimi dəyərlərə yiyələnirlər.

Fəal təlim zamanı müəllimin əsas məqsədi şagirdə dərsləri dərinlən öyrətmək, onda dərslərə qarşı həvəs oyatmaqdır. Şagirdlər bilikləri öyrənməyə həvəsli olmalıdır. Onlar dərslərə maraqla yanaşmalı, öyrənilən biliklərin əhəmiyyətini dərk etməlidir. Ona görə də təlim prosesində şagirdlərin maraqları, arzu və istəkləri nəzərə alınmalıdır. Müəllim təlim prosesini əməkdaşlıq şəraitində aparmalıdır. Çalışmalıdır ki, şagirdlərdə fənnə qarşı maraq oyatsın. Yalnız bu halda şagird təlimdə fəal olacaqdır.

Ənənəvi təlimdən fərqli olaraq, fəal təlimdə müəllim şagirdlərə hazır bilikləri ötürmür, şagirdlər bilikləri kəşf etməyə çalışır. Hələ vaxtı ilə Sokrat peşəkar pedaqoqları “fikrin mamaçıları” adlandırmışdır. Savadlı müəllim şagirdə hazır bilikləri verməməli, onun başında fikrin meydana gəlməsinə, yaranmasına kömək göstərməlidir[3, s.39].

Müəllim fəal təlim texnologiyası ilə təşkil olunan ilk növbədə şagirdlərdə motivasiya yaradır. O, problemi elə qoyur ki, şagirdlər onun əhəmiyyətini anlasınlar və nə üçün öyrəndiklərini bilsinlər. Daha sonra müəllim tədqiqat sualı verir. Bu sual şagirdlərə tədqiqat aparmağa istiqamət verir. Daha sonra həmin problemi araşdırmaq üçün işi təşkil edir. Bu həm fərdi, həm də qruplarla iş ola bilər. Bu zaman tədqiqat aparılır. Müəllim şagirdlərə birbaşa müdaxilə etmir, onların sərbəst araşdırmalarına şərait yaradır. Lakin lazım olduqda şagirdləri tədqiqat üzrə istiqamətləndirir. Şagirdlər tədqiqat zamanı işçi vərəqlərə qeydlər edirlər. Tədqiqat tamamlandıqdan sonra isə təqdimat mərhələsi başlayır. Onlar apardığı tədqiqatı və öz tədqiqatlarının yekununu digər şagirdlərə və müəllimə təqdim edirlər. Bütün tədqiqatlar səsləndirildikdən sonra müəllimin istiqaməti ilə onlar arasında əlaqə yaradılır. Səslənən fikirlər ümumiləşdirilir, sistemə salınır. Müəllim sonra şagirdlərə müxtəlif tapşırıqlar verməli və onlarda müstəqil və yaradıcı tətbiq etmə bacarıqlarının formalaşmasına və inkişafına xüsusi diqqət yetirməlidir. Müəllim təlim prosesində işgüzar iş mühiti, əməkdaşlıq şəraiti yaratdığından şagirdlərin yüksək fəallığı təmin olunur.

Nəticə

Müəllim təlim prosesini elə hazırlayır ki, bu prosesə imkan daxilində bütün şagirdlər qatılsın, onlar özləri prosesi idarə etsinlər. Bütün şagirdləri dərsləri prosesinə cəlb etmək, onlarda dərslərə maraq oyatmaq, dərsləri onların arzu və istəklərinə uyğun qurmaq müəllimin məsuliyyət hissini artırır və o təlim prosesinin müşahidəçisinə çevrilir. Ənənəvi təlimdə müəllim daha çox nəzəri bilik verdiyi və şagirdlər dinlədiyi üçün ona verilən tələblər də çox geniş deyildi. Lakin fəal təlimdə müəllim daha geniş biliklərə malik olmalı, müxtəlif resurslardan, mənbələrdən yararlanmalı, kompetensiyalarını inkişaf etdirməli, daim öyrənməlidir. Yalnız belə fəaliyyət əsasında müəllim şagirdləri düzgün istiqamətləndirə bilər. Müəllim müxtəlif nəzəriyyələri, yanaşmaları, metodları öyrənməlidir ki, təlim prosesində onlardan doğru şəkildə istifadə edə bilsin. Beləliklə, görürük ki, ənənəvi təlim və fəal təlimdə müəllimin vəzifələri, funksiyaları, gördükləri işlər bir-birindən fərqlənir. Hər dövrün tələbinə uyğun olaraq müəllim peşəsinə verilən tələblər də dəyişir, yenilənir. Ona görə də müəllim daima özünü inkişaf etdirməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti sərəncamı, 2013.
2. İbrahimov F., Hüseynzadə R. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2012.
3. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.Ə. Pedaqogika. Bakı: Çarşıoğlu, 2002.
4. Zeynalova N.E., Əhmədov H.H. Pedaqogika. Bakı, Elm və təhsil, 2016.

Rəyçi: f.f.d. K.Abbaslı

Göndərib: 19.12.2020

Qəbul edilib: 20.12.2020